

PARADOKS PRINUDNOG PRISTANKA U TEORIJI DRUŠTVENOG UGOVORA

Ključne riječi:

društveni ugovor; prinuda; pristanak.

Autor:

Dr Aleksandar Savanović je vanredni profesor političke teorije na Univerzitetu u Banjoj Luci.

Korespondencija:

aleksandar.savanovic@fpn.unibl.org

Oblast:

Politička teorija

Sažetak:

U ovom radu analiziramo određene preduslove koje mora ispuniti društveni ugovor da bi bio smatran validnim. Kada mi možemo jedan ustavni aranžman prihvatiti kao validan? Ovdje postoje mnoga klasična pitanja, mnoga su od njih još uvijek otvorena. Mi ćemo se fokusirati na jedno od njih: kada se ustavni ugovor može tretirati kao akt slobodne volje aktera koji tim ustavom ulaze u buduću državu? Koji je, i da li uopšte postoji neki smisao u konstrukciji „prinudnog pristanka”. Moguće su dvije ekstremne teorijske pozicije: prihvatanje bilo kog pristanka kao kredibilnog bez bilo kakvih preduslova; ili odbacivanje prinudnog pristanka na osnovu neke deontološke pretpostavke ili strukturalne/logičke tvrdnje. Ovo pitanje naročito je zaoštreno unutar oblasti konstitucionalizma koja ustav shvata kao specifičan društveni ugovor.

DOI:

10.5937/politeia0-21889

Datum prijema članka:

06.05.2019.

Datum prihvatanja članka za objavljivanje:

15.06.2019.

1. UVOD

Kritičan koncept za teoriju društvenog ugovora i kontraktualističku/kontraktarijanističku liniju u konstitucionalizmu jeste pojam „pristanaka” (consent) i/ili “saglasnosti” (agreement) (Locke, 1980; Hobbes, 1998; Simmons, 2001; Timmerman, 2014; Riley, 1982, Pettit, 1997, Savanovic, 2019). Otuda slijedi da je jedno od osnovnih filozofskih i epistemoloških pitanja u teoriji društvenog ugovora: „da li prinudni pristanak obavezuje” (Klosko, 2005: 128)? Da li mi imamo ikakvu obligaciju iz ugovora ako smo u nekom smislu i/ili na neki način bili primorani da uđemo u aranžman? Ako nemamo, kakva je, i kako može biti markirana jasna distinkcija između voluntarističkog i prinudnog pristanaka (Hart, 1994: 6)? To je izuzetno važan filozofski i lingvistički problem unutar političkih teorija, ali isto tako i prakse. Ako razumijevamo ustav kao društveni ugovor, onda neka vrsta prinude u momentu stvaranja ustavnog aranžmana može biti, i jeste izvor budućih osporavna legitimeteta takvog ustavnog poretka. Na primjer, to je slučaj s Bosnom i Hercegovinom: jedan od jakih argumenata protiv „dejtonskog” ustava jeste tvrdnja da taj ustav nije nastao slobodnom voljom građana BiH, već je nametnut od strane „međunarodne zajednice”. Stoga, čak i da takav ustav pruža efektivan okvir za postkonstitutivno funkcionisanje države, prinudna geneza njegovog nastanka mora na neki način stvarati deficit legitimeteta.

Prije svega važno je razlučiti da je problem prinudnog pristanaka u konstitutivnom aranžmanu neke političke zajednice sasvim različito pitanje od postojanja prinude u takozvanoj „postkonstitutivnoj fazi”. Nema nikakve sumnje da je pravni sistem prinuda po sebi i kao takav prinudnog je karaktera. Međutim, u ovom tekstu mi se bavimo

pitanjem da li jedan pravni sistem može biti prihvaćen ako je nastao pristankom (saglasnošću) koji je rezultat neke vrste prinude. Pri tome u svojoj diskusiji imamo dvije pretpostavke. Prva je tzv. pristanak – kontraktualistička tačka gledišta: prinudna priroda pravnog sistema može biti opravdana pristankom; prinudna priroda pristanaka mora biti opravdana iz nekog drugog izvora. Drugim riječima, pozitivnopravni sistem neke zemlje može biti legitimiran pristankom građana da se podvrgnu takvoj legislativi. Prinudni pristanak na sam ustavni aranžman ne može se opravdati na takav način. On traži drugu vrstu legitimacije. Na primjer, smrtna kazna nije prinuda protiv presuđenog, ukoliko je on dao pristanak na pravni sistem pod kojim mu je smrtna kazna izrečena. Pravni sistem jeste mehanizam aplikacije postojećih pravnih pravila na konkretnu situaciju u datom slučaju. Prema tome, on očito može biti legitimiran pristankom onih koji žive u tom sistemu da se podvrgnu zakonima i presudama koje donose tijela koja su ovlastili za to. Međutim, nije moguće opravdati sam prinudni pristanak na takav način. Druga pretpostavka je antiutilitaristička: argumentativne strategije tipa „za njegovo lično dobro” i sl. ne mogu biti legitimacija prinude. To je klasična kantijanska propozicija moralne autonomije i kardinalni deontološki zahtjev za pravni poredak.

2. METODOLOGIJA I PREGLED LITERATURE

Analiziraćemo dvije ekstremne teorijske pozicije o validnosti prinudnog pristanaka putem komparativne analize dvije grupe literature: pro i contra prinudnog pristanaka kao validnog pristanaka. Naša komparativna analiza ima dva nivoa: logički (koji uključuje semantičke elemente) i empirijski (koji

referiše na uopšte neku realnu aplikativnost kriterija bilo prinudnog, bilo neprinudnog pristanka).

2.1. PREGLED LITERATURE

Radovi na ovu temu brojni su, međutim, uobičajeno je da nisu fokusirani striktno na problem prinudnog pristanka. Standardan pristup u literaturi jeste da taj problem bude primijećen i razmatran unutar nekog šireg pitanja, kao što je, na primjer, istorija teorije društvenog ugovora. Mi ćemo slijediti glavne argumentacije iz sljedećih radova (prije svega): Locke (1980); Hobbes (1998), Kant (1997), Rawls (1999), Nozick (1975), Edmundson (1998), Pettit (1997), Simmons (2001), Gilbert (2006), Klosko (2005). Naravno, postoje i mnogi drugi važni radovi koji su relevantni za temu. Naš izbor motivisan je intencijom da se što je jasnije moguće pokažu ekstremne pozicije za/protiv prinudnog pristanka. I u tom smislu moguće je koristiti drugačije klase literature i naš je izbor neminovno arbitraran, ali bi trebalo da posluži svrsi. Arbitrarnost proizlazi iz činjenice da je ovaj tekst u cjelini (uključujući reference) nastavak diskusije započete u knjizi Teorija Republike (Savanović, 2019), i daljnje razrađivanje, klasifikovanje, pojašnjenje i proširenje glavne argumentacije iz te knjige, a za koju tamo nije bilo mjesta, kao i uključivanje nekih dodatnih argumenata koji nisu našli svoje mjesto u knjizi. Ovaj tekst predstavlja samo jasniju klasifikaciju na jednom mjestu različitih teorijskih argumenata razasutih na različitim mjestima Teorije Republike. Zbog toga smo nastojali da koristimo iste ili bliske reference kao u knjizi.

3. ANALIZA I ISTRAŽIVANJE

Dilema o validnosti prinudnog pristanka nezavisna je od intencije prinude – naime, da li je prinuda nad ljudima u svrhu njihove koristi ili ne. Autonomija je intrinzična vrijednost. Prema tome utilitarni ili paternalistički argumenti ne funkcionišu i mi smo ih isključili iz analize.¹ Ipak, i nakon takve redukcije, situacija je daleko od nedvosmislenosti.

3.1. „ŠTE JESTE, KONKRETNO, PRINUDA?“²

Na prvi pogled, definicija „prinude“ jednostavna je stvar: ako X mora da uradi ono što od njega traži Y, a protivno volji X (X to ne bi uradio da nema komande Y), tada imamo situaciju prinude.³ Međutim, gotovo su sve riječi u ovoj definiciji problematične, dvosmislene i ako preduzmemo precizniju analizu, mi imamo problem da obezbijedimo bilo kakav smisao i semantički sadržaj ovoj tvrdnji. Prvo, imamo problem da obezbijedimo nedvosmisleno značenje riječi „morati“: u kojoj se situaciji može tvrditi da X „mora“ da uradi nešto? I sa čije tačke gledišta? Da li „moranje“ dolazi sa stanovišta X ili sa nekog drugog, eksternog kriterija? U prvom slučaju mi imamo „subjektivni“ kriterij, kriterij koji je korektan samo u slučaju osobe X. Ocjena postojanja prinude zavisila bi tada od personalnih osobina ličnosti X – karaktera, psihologije, preferencija, vrijednosti itd.

1 Ovdje postoje mnoge važne distinkcije i nijanse, poput konsekvenci koje postoje između „akta volje“ i „stanja volje“ (Gilbert, 2006: 128). Očito, društveni ugovor i ustav shvaćen u kontraktualističkom smislu jeste „akt volje“, i ne uključuje (kao stvar logičke nužnosti) buduće prihvatanje u smislu „stanja volje“. Društveni ugovor jeste „ugovor“ koji obavezuje na osnovu odluke. Tu se ne traži kao nužni način buduća saglasnost, već samo pristanak u momentu donošenja ugovora.

2 Edmundson, 1998: 74.

3 Za sofisticiraniju definiciju vidjeti: Nozick (1969: 441–4), Pettit, (1997) i Anderson (2010).

U drugom slučaju mi možemo pokušati da ustanovimo neki „objektivni” kriterij koji bi mogao biti validan za klase osoba. Ili: kako možemo razumijevati sentence „bez njegove volje” ili „protivno volji X”? – Ako X stvarno uradi akciju koja mu je zapovijedena, da li je moguće tvrditi da je to urađeno „protivno volji X” ili bez njegove volje?⁴ Pitanje dakle glasi: Kada relacija između dvije ili više osoba može biti definisana kao prinuda, a kada kao slobodna voluntaristička odluka? Daljnji problem jeste da „tvrđnja prinude može nastati u veoma različitim tipovima i kontekstima” (Edmundson, 1998: 77), i mi trebamo neku vrstu klasifikacije.⁵ I, na kraju, postoji li bilo kakva razlika između prinude putem eksplicitnog nasilja (fizičke prinude) i prinude putem kondicionalnih prijetnji? Ili ove vrste prinude imaju isti smisao i konsekvence u kontekstu naše teme (Lamond, 2000)? U sofisticiranijoj, nedavno predloženoj distinkciji (Pettit, 1997; Pettit, 2012): da li je moguće primijeniti problem prinudnog pristanka na ustav i u situaciji „nemiješanja” (non-interference) jednako kao i u situaciji „nedominacije” (non-domination).

3.2. OPCIJA 1: PRINUDNI PRISTANAK KAO VALIDNA OBLIGACIJA.

Prvu opciju izrazio je Hobbes poznatom izjavom da „sporazumi iznuđeni strahom jesu valdini” (Hobbes, 1998: 92). Ovo je bez sumnje kontraintuitivna tačka gledišta, ali je podržana logički snažnom argumentacijom. Naime, ako postoji nešto što bi se moglo nazvati „sporazumom” ili „ugovorom”, tada je apsurdno govoriti o prinudi. Svaki sporazum/ugovor podrazumijeva neku vrstu pri-

stanka i/ili saglasnosti strana na ugovor. To proizlazi iz značenja tih riječi. Pristanak je zapravo neka vrsta obećanja budućih akcija i ponašanja. Ako prinudni pristanak obavezuje (Klosko, 2005: 126–127) u smislu da može obezbijediti dovoljno jaku bazu za ispunjavanje tog obećanja od strane učesnika u aranžmanu, očito je sporazum validan. To je stvar zdravog razuma. Kada ovu logiku primijenimo na ustavni aranžman, dobijamo identičan zaključak. Kreiranje političke zajednice na ustavotvornoj skupštini jeste proces pregovaranja, argumentacije, lobiranja, blefiranja, idealističkih govora, sofistrike, ali takođe i: pritisaka, otvorenih ili prikrivenih prijetnji itd. Unutar bilo kog realnog ili realističnog scenarija nije moguće zamisliti takav događaj bez neke vrste i nivoa „prinude”. Poenta argumenta jeste u tome da validnost društvenog ugovora zavisi ne od uslova i relacija u „početnom položaju” (Rawls, 1999), već od prihvatanja u budućem političkom životu.

Prema hobsovskoj liniji u teoriji društvenog ugovora preduslov slobodne volje i neprinudnosti apsurdan je u striktnom smislu: svaki ugovor ili sporazum „prinudan” je u određenom nivou. Hobbes to tvrdi sa troslojnim argumentom. Prvi dolazi iz njegove interpretacije prirodnog stanja i društvenog ugovora: svaka vrsta države (društvenog ugovora) dolazi iz neke vrste straha: strah od političke moći (osvajача ili invazije), strah građana jednih od drugih itd. (Hobbes, 1998: 92–93, 132). Prema tome, ako u prirodnom stanju nužno imamo situaciju straha, tada nije moguće izbjeći zaključak o prinudi u nekom smislu. Drugi je sličan prvom i proizlazi iz činjenice da je odnos snaga između strana uvijek „nagnut” na jednu stranu u realnoj istorijskoj situaciji.⁶ Zahtjev za uslo-

⁴ Vidjeti, npr. diskusiju argumenata Hobbes–Berlin (Pettit, 2012: 28–31).

⁵ Na primjer, Edmundson (1998: 74–77) predlaže tri glavne grupe prinude: justification-supplying, justification-defeating and justification-demanding.

⁶ Na primjer, moguće je NATO intervenciju prije Dejtona razumijevati kao pokušaj da se strane u konf-

vima u kojima ne bi bilo moguće govoriti o prednosti ili favorizovanju neke strane kontraempirijski je i nemoguć u realnom životu, jer bi to podrazumijevalo apsolutnu jednakost između strana. Kao stvar faktičnosti *svaki* ugovor i pristanak dobijen je u situaciji koja favorizuje, bar minimalno, neku od strana. Situacija apsolutne jednakosti u ovom je kontekstu nemoguća i apsurdna pretpostavka. Treći argument dolazi iz hermeneutike riječi „sloboda”. U svojoj poznatoj definiciji slobode i slobodne volje Hobbes tvrdi da je koncept slobodnog pristanaka logički neispravan. Naime, definicija slobode je sljedeća: „Sloboda označava (uglavnom) odsustvo opozicije (pod opozicijom podrazumijevam eksterne prepreke kretanju)” (Hobbes, 1998: 139). Važna nijansa jeste diferencija između slobode da se nešto uradi i moći (kapaciteta) da se nešto uradi. Smisleno je govoriti o „slobodi da se nešto uradi” samo i samo ako postoji realna mogućnost da se to uradi.⁷ Prema tome, nepostojanje prinude znači objektivnu mogućnost strana da ne uđu u aranžman. U situaciji koju tematizira prinudni pristanak takva mogućnost („sloboda”) očito postoji: strane imaju izbor. Ne postoji „fizička” nemogućnost izbora da se uđe ili ne (Klosko, 2005: 128) u ugovorni aranžman. Čak i u slavnom (ili zloglasnom) primjeru sa pištoljem uperenim u moje lice ja još uvijek imam mogućnost da odbijem.⁸ Beran daje

liktu dovedu za pregovarački sto u približno jednakoj situaciji da bi se izbjeglo to da eventualno postignuti dogovor isuviše naginje na jednu stranu.

7 Hobbes to ilustruje sentencom 'the way is free': 'no liberty of the way is signified, but of those that walk in it without stop' (Hobbes, 1998:140). Ista stvar je is sentencom „slobodna volja”: 'freedom is not feature or attribute of the will, – by this sentence has been expressed liberty of man to do something or not.'

8 Na primjer: to je klasa argumenata važna za doktrinu Vrhovnog suda SAD prema kojoj sporazumna priznanja „nisu inherentno prinudna” (Edmundson, 1998: 80), zato što tu postoji realan izbor svih strana (tužioca, istraživača, suda, branjenika). Sličan

sličnu soluciju i zaključuje da čak i u slučaju ekstremnog primjera odluke između života ili smrti, mi možemo prihvatiti odluku X da uđe u aranžman kao dobrovoljnu i slobodnu (Beran, 1987: 105).

Margaret Gilbert preuzima ovu argumentativnu strategiju. Ona zaključuje da osobe ulaze u političku zajednicu zato što imaju „dovoljan razlog” da to urade. Šta je taj razlog, irelevantno je (Gilbert, 2006: 29). Normativna snaga društvenog ugovora dolazi iz činjenice odluke da se uđe. Kao i Hobbes ona argumentuje da pojedinac ima mogućnost da odbije čak i u situaciji ekstremnog disbalansa snaga.⁹ Ova argumentacija dobija na uvjerljivosti i manje je kontraintuitivna u manje ekstremnim primjerima. Na primjer, pristanak koji bi bio dat u „neprijatnim” uslovima ne može biti prinudan u politički relevantnom smislu. Kao što Gilbert primjećuje, u situaciji gdje „svi ne mogu biti jednaki ... dopuštamo da je moguće da vi obećate u takvoj situaciji da vi nećete biti moralno obavezni da ispunite obećano” (Gilbert, 2006: 226). Međutim, ako prihvatimo takvu mogućnost onda imamo problem da kreiramo konzistentnu teoriju obligacije. Stoga Gilbert argumentuje da iznuđena („nemorana” takođe) obećanja *obavezuju* i *vežu* (Gilbert, 2006: 228–229,234). Objašnjenje je rezultat striktno logičke nužnosti: nije moguće kreirati riječ „obligacija” bez pretpostavke da prihvaćena obligacija veže. Bez takve interpretacije jezika termin je kontraintuitivan

argument može biti upotrijebljen protiv marksističke teorije eksploatacije prema kojoj su plate radnika diskriminatorne jer su proizvod nejednakih uslova pregovaranja između vlasnika i nevlasnika na tržištu (Edmundson, 1998: 85). Dok god postoji izbor i dok god postoji sloboda da se izabere, tu nema prinude ili diskriminacije (Rothbard, 2002: 53–54). Ovim se želi naglasiti „važna razlika između prinude i neslobode” (Edmundson, 1998: 85).

9 Hobbes to ilustruje poznatim primjerom ratnih zarobljenika (Hobbes, 1998: 147).

i apsurdan. Gilbert stoga odbacuje tvrdnju da prinudni sporazumi ne obavezuju i „da to uopšte i nisu sporazumi“ (Gilbert, 1993: 680). Ona počinje tako što odbacuje standardnu tvrdnju da su sporazumi neka vrsta obećanja o budućem ponašanju. Ona razumije konekciju između sporazuma i obligacije kao utilitarnu: „S ima obavezu da uradi A samo ako S ime razlog da uradi A“ (Gilbert, 1993: 688). Očito je da ovdje nije važno šta je izvor „razloga“ u ovoj formuli. Formula funkcionira i ako „razlog“ dolazi iz slobodne volje kao i iz prinude. Ako S *odluči* da uradi A, situacija je jasna u relevantnom smislu. Sporazumi su „zajedničke odluke“ (‘joint decisions’) i njihova validnost zavisi jedino od činjenice da takve odluke postoje ili ne. „Razlozi“ za njihovo postojanje nisu kritično bitni.

Iznenadujuće je, ali je u određenom smislu ovo u saglasnosti s kantianskim konceptom moralne autonomije. Autonomija osobe jeste „kombinacija slobode i odgovornosti“: mi smo slobodni da napravimo izbor o našoj poslušnosti. Ako neko naređuje, naša je odluka da li ćemo to naređenje prihvatiti ili odbiti. Ako prihvatim, to znači: *mi to ne činimo zato što je druga osoba to naredila, već zato što smo odlučili da prihvatimo komandu* (Wolf, 1998: 14).

Za ovu hobsovsku liniju argumentacije postoje neke važne nijanse koje treba prepoznati. Razmotrimo sljedeće situacije (Klosko, 2005: 127–128)¹⁰:

Situacija I: A je bolestan (npr. dijagnostifikovan je kancer) i njegove opcije/konsekvence jesu sljedeće:

- (i) Skupa bolnica – vjerovatna smrt, ali duži i manje bolan život;
- (ii) Jeftina bolnica – smrt, ali kraći i manje bolan život;
- (iii) Kućna njega – smrt sa kratkim i bolnim životom.

¹⁰ Vidjeti: Berman (2002).

A ima pravo i kapacitet da izabere svoju opciju. Možda A preferira da uštedi novac za svoju djecu i stoga bira opciju (iii). Ili je strah od smrti i bola isuviše velik pa A bira opciju (i). Očito, ovdje nije moguće govoriti o bilo kakvoj prinudi – situacija je konsekvenca lutrije prirode pa je odluka, kakva god bila, rezultat slobodne volje A pod datim okolnostima.

Situacija II: A je pod prijetnjom B (npr. B drži uperen pištolj u glavu A) koji traži sav njegov novac. A ima opcije:

- (i) da se odupre (konsekvenca je: vjerovatna smrt);
- (ii) da posluša (konsekvenca je: sačuvao život, ali ostao bez novca).

Razlika između ovih slučajeva jeste u *izvoru* prinude: u situaciji I izvor prinude je priroda, ili jednostavno loša sreća, pa je ovdje apsurdno na bilo šta se žaliti. Međutim, u situaciji II izvor prinude je druga osoba. Situacija II je politički odnos. Da li je u toj situaciji moguće koristiti identične ili slične argumentacije kao u situaciji I?

Jedan pokušaj da se to uradi jeste „prirodni ekvilibrijum“ model (Buchanan, 1975:71–88). Hipoteza je da prije društvenog ugovora postoji neki odnos između snaga, kapaciteta, preferencija itd svih strana u situaciji. Svako od nas ima neku vrstu polaganja prava na „parče kolača“, ali da li ta parčad moraju biti jednaka (Skyrms, 1996: 4–7)? Oblik i sadržaj društvenog ugovora, slovo ali i „duh“ budućeg ustava definisani su u procesu pregovaranja gdje sve strane nisu prirodno jednake (Weale, 2013: 32). Čak će i bazična, „prirodna“ prava biti prihvaćena kao ustavni paragraf ili politička činjenica samo ako slabija strana ipak ima dovoljno moći da nametne ta prava kroz process pregovaranja (Pettit, 1997: 115). Ako je ovo stvarna činjenica, objektivna neizbježna karakteristika svijeta, tada ta asime-

trija u kapacitetima stavlja u pitanje logički smisao riječi „neprinudni ugovor” (Pettit, 1997: 62–63), jer će svako ugovaranje biti pod uticajem tog disbalansa kapaciteta.

Klasična teorija društvenog ugovora ima tri koraka (Savanović, 2019): prirodno stanje, društveni ugovor i „post-konstitutivni” svakodnevni društveni život regulisan radom vlade i zakonima. Hipoteza prirodnog ekvilibrijuma jeste uvođenje novog međukoraka između prirodnog stanja i države (Buchanan, 1975: 71). Društveni ugovor rezultat je pregovaračkog procesa između svih pojedinaca-građana te buduće države u prirodnom stanju. Pitanje glasi: pod kojim pravilima? Prirodni ekvilibrijum jeste hipoteza tačke pregovaranja u prirodnom stanju gdje su ta pravila dostignuta. Kako? Na osnovu odnosa preferencija, kapaciteta, snaga itd. svih strana u situaciji. Zato je to „prirodni” ekvilibrijum – tačka ravnoteže u kojoj je postignut okvir za pregovore. Ekstremni scenario: entitet (osoba) A ima apsolutnu nadmoć u odnosu na B. Unutar takve situacije relacija između A i B može imati odnos gospodara i roba, jer će 100% biti definisana preferencijama A. A ima mogućnost da postavi bilo koja pravila ili prava kao osnov za pregovaranje. Ovaj momentum tranzicije iz prirodnog stanja u društveni ugovor ima oblik formule:

$$Af(a) / Bf(b) = SC = R = r[fR]$$

gdje $f(a)$ predstavlja preferencije (želje, kapaciteti, potrebe itd.) osobe A; $f(b)$ predstavlja preferencije osobe B; SC je društveni ugovor; R su prava koja će biti prepoznata i prihvaćena u ustavu; r su pravila (zakoni) pravnog poretka koji su funkcija prava. R i r biće definisani društvenim ugovorom, ali kao količnik između kapaciteta A i svih preferencija A, s jedne strane, i cjelokupnih kapaciteta B i svih preferencija B, s druge strane. SC, R i r prepoznati su i dostignuti u tački gdje sve osobe u prirodnom stanju imaju „dovo-

ljan razlog” da „uđu u aranžman” (političku zajednicu). Ovo znači teorijski važnu stvar: društveni ugovor ima prethodni (prečutni) sporazum koji definiše pravila pregovaranja na ustavotvornoj skupštini. Prostor između prirodnog stanja i društvenog ugovora nije prazan, nije steriliziran, već je definisan odnosom snaga između aktera. Suština je da „mi startujemo s jedne neegalitarne osnove” (Pettit, 1997: 115–116).

Specialna strategija za tvrdnju da su prinudni sporazumi validni u predmetu konstitucionalizma zasnovana je na tvrdnji da krucijalni problem ustava nije njegova geneza, već korektna aplikacija u postkonstitutivnoj fazi (Hayek, 2013; Pettit, 1997). Pravni poredak kreiran društvenim ugovorom korektan je ako i samo ako se primjenjuje jednako na sve članove političke zajednice. Njegova ne-prinudna geneza nije zahtijevana kao logička nužnost.

3.3. OPCIJA 2: „AKSIOM NEAGRESIJE”

Nasuprot hobsovskoj liniji argumentacije stoji intuitivno jak argument da prinudni sporazum ne može proizvoditi validnu obligaciju. Tu postoje dva (minimalno) različita načina da se kreira propozicija ne-prinudne prirode društvenog ugovora: normativni i/ili logički argument.

3.3.1. NORMATIVNA PROPOZICIJA

Normativni argument jeste najprominentniji pristup našem problemu. To je tzv. „aksiom neagresije”: prinuda je kršenje bazičnih prava osobe, pa prema tome ne može biti prihvaćena kao validna relacija između osoba. Mnoge liberalne teorije razvile su ovu argumentativnu strategiju kao standardni koncept (npr: Rawls, 1999: 303–304; Rothbard, 2002: 22–25; Nozick, 1974). Ovo

je striktno normativna tvrdnja da legitimitet političke zajednice zavisi od voluntarističke neprinudne odluke da se bude član te zajednice. Locus classicus ovog stanovišta sljedeći je paragraf: „Postoji jedan jedini zakon koji, po samoj svojoj prirodi, traži opšti pristanak; to je društveni ugovor, jer je udruživanje građana najdobrovoljniji akt na svijetu; pošto je svaki čovjek rođen slobodan i gospodar samog sebe, niko ne može bez njegovog pristanka da ga potčini, ma pod kakvim to izgovorom bilo” (Rousseau, 2002: 229). Argument je zasnovan na kantijanskoj propoziciji moralne autonomije osobe, ne samo kao normativnog preduslova političke zajednice, već i kao smisla osnivanja političke zajednice. Kao takva, ona je neodvojiva od principa neagresije. Dakle, ako govorimo o političkoj zajednici kreiranoj procesom pregovaranja na ustavotvornoj skupštini i društvenim ugovorom, – to je politička zajednica slobodnih ljudi na osnovu normativnog i logičkog osnova ovog modela.

3.3.2. LOGIČKA STRUKTURA MODELA DRUŠTVENOG UGOVORA

Logički ili strukturalni argument jeste tvrdnja da iz samih riječi „sporazum”, „pristanak”, „ugovor” itd. slijedi da se tu nužnim načinom podrazumijeva stabilnost takvog aranžmana kroz vrijeme. Naime, ako impliciramo da je društveni ugovor neka vrsta dugoročnog aranžmana, onda tu mora postojati neka vrsta prihvatanja takvog aranžman od strane svih aktera. Takva vrsta stabilnosti nije moguća na bazi prinude, jer će se omjer snaga aktera i grupa u aranžmanu mijenjati kroz vrijeme. Ako bi aranžman bio zasnovan samo na kapacitetu prinude, on bi bio opozvan prvom prilikom kada se omjer snaga promijeni. Zato Rawls uvodi kardinalni kriterij stabilnost za društveni ugovor. Samo u

situaciji međusobnog priznanja pravednosti sistema u koji se ulazi, taj sistem može biti dugoročan. Jasno je da će neko ko je pod prijetnjom ugroženosti života prihvatiti bilo koja pravila pregovaranja (Rawls, 1999: 42). Ali čim se situacija promijeni i prijetnja oslabi, on se više neće smatrati moralno obaveznim da poštuje tako uspostavljeni poredak. Opet nam je situacija s „dejtonskim” ustavom BiH paradigma primjer ove logike: u momentu donošenja ustava sve strane bile su iscrpljene krvavim građanskim ratom i osjećale su se životno ugroženima. I sve strane prihatile su aranžman samo kao formu predaha, a ne osjećaju se iskreno vezanim postojećim ustavnim ugovorom. Postkonstitutivna istorija BiH izvanredan je empirijski dokaz da se strane koje pristanu na konstituisanje date političke zajednice pod nekom vrstom prinude, neće osjećati vezanim takvim ugovorom. Zato društveni ugovor, ako hoće da obezbijedi efikasno i dugotrajno funkcionisanje političke zajednice, mora biti neprinudni akt, neka vrsta deliberativno prihvaćenog sistema pravila (Rawls, 1999: 43). Inače se samo zove društveni ugovor, a stvarno to nije. Rolsov zaključak je: „Pristanak na očito nepravedne institucije ne rađa obligacije. Općenito je prihvaćeno da su iznuđena obećanja ništavna ab initio. Slično tome, nepravedni društveni aranžmani su vrsta iznuđivanja, čak i nasilja, pa pristanak na njih ne veže” (Rawls, 1999: 302).

Posebna vrsta argumenta protiv prinudnog pristanka može biti izvedena iz rolsovske ideje „vela neznanja” (*veil of ignorance*). Iz ovog argumenta slijedi da je sama jezička konstrukcija prinudni pristanak de facto apsurdna: u „originalnom položaju”, tj. u početnoj pregovaračkoj poziciji, prinuda je nemoguća. Jer ustav je dugoročan aranžman i niko nema tako dalekosežan uvid u budućnost da bi znao koja će ga pravila u

postkonstitutivnoj fazi favorizovati (Weale, 2013: 32). On može da ima samo kratkoročne procjene. Ali ustav nije kratkoročni aranžman. Stoga, čak i kada bi dominantni A na osnovu veće moći prinudio B da prihvati neke članove ustava koji trenutno favorizuju A, u budućnost to mogu biti upravo pravila koja dogovaraju B (Savanović, 2019: 116).¹¹ Stvarna društvena kooperacija mora ispunjavati tri kriterija: (i) mora biti „vođena javno priznatim pravilima i procedurama koje oni koji surađuju prihvataju kao potrebne za regulisanje svoga ponašanja” (Rawls, 2001: 6); (ii) „Ideja suradnje uključuje ideju fer uvjeta suradnje: to su uvjeti koje svaki sudionik s razlogom može prihvatiti” (Rawls, 2001: 6); (iii) „s tačke gledišta njegovog ličnog dobra” – to znači „subjektivizacija” utilitarnog u smislu da samo osoba koja je u pitanju može odlučiti da li je ili ne u njenom interesu da participira u kooperaciji. Bilo koja vrsta političke zajednice implicira prinudu. Prema kontraktualističkoj doktrini ustava, prinuda je opravdana samo i samo ako postoji saglasnost ili pristanak. Da bi se takav pristanak obezbijedio, mi je moramo opravdati, moramo ubijediti sve učesnike u pravednost postojeće specifične prinude (Nagel, 1987: 2018). Samo na takav način može se obezbijediti dugoročna stabilnost aranžmana.

3.4. SREDNJI PUT: PRINUDA KAO STRIKTNO MORALNA IDEJA

Specijalno rješenje za problem prinude unutar društvenog ugovora dolazi sa tačke gledišta statusa problema prinude. Da li je u

¹¹ Ipak, ako razmotrimo situaciju поближе, ostaje dilemma: naravno, mi ne možemo u prirodnom stanju znati koja će pravila biti favorizujuća za nas (Rawls, 1999: 12). Ali mi imamo neku vrstu *interpretacije* naših budućih šansi. Kao normativni kriterij, ovdje nije uopšte bitno da li su naša predviđanja tačna, već da mi imamo moć da ta predviđanja nametnemo kao članove ustava.

pitanju pravni ili moralni problem (Edmundson, 1998: 77)? Ako razumijemo prinudu kao pitanje pravnog sistema, onda imamo problem da gradimo politički i pravni poredak društvenim ugovorom koji je kreiran u situaciji za koju neki od učesnika tvrde da je bila prinudna. Ali ako razumijemo problem prinude kao moralnu dilemu (Nozick, 1969: 450), tada možemo prihvatiti takav politički/pravni poredak na isti način kao što prihvatamo druge vrste „moralnih” neslaganja između članova. U prvom slučaju imamo pravnu obligaciju, u drugom imamo moralnu dužnost. Poenta je da mi ne možemo primijeniti kategorije političke ili pravne obligacije na problem prinude. To je jedan aspekt kao „dovoljan razlog” rješenja koje je ponudila M. Gilbert, a koje smo prethodno skicirali: ako prihvatamo sporazum, tada postoji pravna i politička obligacija. Razlog iz kojeg to radimo jeste moralno pitanje, a ne pravno. Mi možemo prihvatiti jedan pravni poredak tj. članstvo u političkoj zajednici s datim setom zakona, bez da prihvatamo njen moralni sistem i svjetonazor (Gilbert, 2006).

4. DISKUSIJA: POSLJEDICE ZA POLITIČKU OBLIGACIJU

Ako prihvatimo da je politički sistem rezultat odnosa snaga, kako možemo uspostaviti „obligaciju” sistema pravnih pravila izvedenih iz takvog odnosa? Jer, kako je već rečeno, naša obavezanost ima formu „obećanja budućih ponašanja”, a obećanja, „generalno posmatrano ne obavezuju, osim ako ne postoje pravi uslovi” (Edmundson, 1998: 15). Ako damo naše obećanje pod prijetnjom, ako je to obećanje iznuđeno strahom ili prinudom, da li takvo obećanja može biti validno u budućnosti? Odgovor zavisi od mogućnost da se uspostavi politička zajednica na bazi takve obligacije. Kada je $A > B$

mi imamo određena prava, pravila i politički poredak koji je favorizujući za A za iznos „>” *na osnovu* društvenog ugovora (pristanka). Ali šta ako se situacija promijeni: $A < B$? U takvoj situaciji racionalno je očekivati da će nova nadmoćna strana težiti da ukine postojeći ugovor i uspostavi novi, ili se minimalno neće osjećati obavezanom prethodnim obećanjem. To nas vodi u regresiju u prirodno stanje. To je scenario čak i kada su procedure izmjene ustava precizno definisane u prethodnom društvenom ugovoru, jer su i same te procedure ustavni paragrafi, pa shodno tome mogu biti tretirane kao rezultat odnosa snaga i donesene su s tačke gledišta moćnijeg. Novi dominantni igrač tražiće, ako to želi, i nove procedure. Unutar ovog scenarija, kao stvar logike, procedure su neovisne od legitimacije i zavise samo od moći. Nema nikakvog razloga tvrditi da bi prethodno uspostavljene procedure bile tretirane nedodirljivim i nepromjenljivim kriterijem. Ako, dakle, razmišljamo o ovom scenariju, vrlo lako vidimo da tu zapravo niti nema nikakvog ugovora. Ako se društveni ugovor može promijeniti svaki put kada se odnos snaga promijeni, tada to niti nije društveni ugovor, već neka vrsta poluprirodnog stanja (Savanović, 2019: 117), ili, da budemo precizniji, prirodnog stanja maskiranog u društveni ugovor. To znači: prinudni pristanak, kao forma pristanka na društveni ugovor apsurdna je tvrdnja ako rezultat nije neka vrsta stabilnih prava, pravila, procedura kao „nedodirljivih” za sve. Ali takva pravila ne mogu biti postignuta prinudom, već, da bi trajala, moraju imati određeni stepen prihvatanja, tj. moraju u nekom smislu biti shvatana kao pravedna od strane svih aktera. To je ono što, između ostalog, Rawls misli kada govori o „preklapajućem konsenzusu” (‘overlapping consensus’). Da bi društveni ugovor bio konstitutivni ugovor, on mora kreirati određena

pravila (prava) koja su baza za svaku buduću promjenu situacije koja je opisana u društvenom ugovoru. To je neka vrsta preambule, koja mora imati obligatornu snagu za buduće društvo. Preambula nije (i ne može biti) samo ugovor, već i nedodirljiv i nepromjenljiv ugovor. Da li je takva vrsta preambule moguća u modelu prinudnog pristanka? Pozitivan odgovor zahtijevao bi da se objasni zašto bi B, u situaciji $B > A$, prihvatao pravila koja su favorizujuća za A i za koja smatra da su uspostavljena pod prinudom. Posebno, dakle, ako B razumije postojeća pravila kao nemoralna i nepravedna. Ako definišemo društveni ugovor kao odnos između „prirodnih snaga” (‘natural powers’) A i B (Buchanan, 1975) tada nema razloga tvrditi takvu vrstu budućeg ponašanja B. Prema tome, naš zaključak (dovoljno plauzibilan) morao bi biti: pod prinudnim pristankom nije moguće kreirati društveni ugovor. Ako razumijemo da su sva bazična pravila (ustav) koja determinišu naše društvo „relativna” i promjenljiva, u zavisnosti od budućeg odnosa snaga, eo ipso mi nemamo društveni ugovor i politički poredak, već neku vrstu *privremenog* mirovnog sporazuma. To je recimo, takođe, česta interpretacija dejtonskog ustava BiH. Dejtonski mir, i Ustav BiH čisti su primjer zašto društveni ugovor ne može biti samo ekvilibrijum, već mora biti i stabilni ekvilibrijum. Sve strane konstantno tvrde da aranžman favorizuje druge strane, i da je to favorizovanje konsekvencija nejednakog i nepravednog položaja u momentu potpisivanja. Jasno je da je takav poredak izrazito nestabilan. Zapravo, nije daleko od istine popularna tvrdnja da sve strane u aranžamanu čekaju šansu za suspendovanje postojećeg ustava, s nadom da će novi društveni ugovor ići u njihovu korist. Društveni ugovor nije moguć bez neke minimalne jednoglasnosti (unanimity) o pravednosti fundamentalnih bazičnih

prava, pravila, procedura. Pretpostavka je da će sve osobe (svi A i svi B) u prirodnom stanju prihvatiti minimalni ugovor o neotuđivim pravima (preambula), nepromjenljivim pravilima (ustav), i fer procedurama (pravni poredak) budućeg društva. Zašto? Na osnovu dvije činjenice kojima možemo dati aksiomatski status: prvo, A i B moraju razumijevati da ako bazična prava i pravila sistema nemaju nedodirljiv status, ako ustav nije zaštićen od hirova promjene odnosa moći, tada niti ne postoji politička zajednica (država), već su oni u prirodnom stanju, sa svim konsekvencama koje to znači. Drugo, A i B samom činjenicom da ulažu napore da prave kakav-takav društveni ugovor, jasno pokazuje da je za njih država u nekom smislu poželjnije stanje od prirodnog stanja. To je takođe klasična pretpostavka u teorijama društvenog ugovora: prirodno stanje jeste utilitarno inferiorna pozicija za svakog aktera. Ovo sve proizlazi iz logičke i semantičke analize strukture argumenata društvenog ugovora. Međutim, empirijski: stvarna istorija ljudskog društva de facto je imala oblik toka sukcesivnog mijenjanja društvenih ugovora u zavisnosti i na bazi promjene odnosa snaga između društvenih aktera.

Rolovska solucija stabilnog ekvilibriuma govori nam važnu i možda i odlučujuću stvar: ekvilibrijum je, kao takav, moguć pod različitim pravilima – pristanak ne podrazumijeva nužnim načinom da su pravila fer samo na osnovu toga što su bila prihvaćena. To može biti jednostavno rezultat omjera snaga u datom momentu. Ali politička zajednica, država, mora biti kreirana „preklapajućim konsenzusom” (Rawls, 2001: §11; Bellamy, 2007: 102). Bez stabilnosti društveni ugovor prazna je riječ, logički bez značenja, empirijski bez efekta (Hart, 1994: 24). Zapravo, to uopšte i nije društveni ugovor (Rousseau, 2002: 158). Zato Rawls uvodi kategoriju

„dobro uređenog društva” (the 'well-ordered society') koje je nešto više od „privatnog društva” (Rawls, 1999: 457; Rawls, 2001: §3): društvo vođeno s oboje – i privatnim interesom i osjećajem pravde. Intencija ovoga drugog je stabilnost.

5. ZAKLJUČAK

Nakon ovog kratkog pregleda obje magistralne linije argumentacija pro i contra prinudnog pristanka možemo zaključiti sljedeće: oba pristupa prinudnom pristanku kao formi pristanka na društveni ugovor korektna su u određenom smislu. Prema tome, odgovor ne bi trebalo kreirati u formi da/ne izjave. Potreban nam je sofisticiraniji pristup. Radi se o nivou ispravnosti tvrdnje o validnosti prinudnog pristanka. Mi možemo, i treba da prihvatimo tvrdnju da bilo koji pristanak na ustavotvornoj skupštini (kao i u bilo kom drugom ugovornom aranžmanu), involvira u sebe neku vrstu i nivo prinude. Ne samo u stvarnom svijetu, ne samo kao empirijski fakat, već i kao stvar logike: u diskusiji, pregovorima, deliberaciji između strana koje imaju (po definiciji) različite kapacitete, snage, preferencije itd. moramo imati neku vrstu prinude. Takođe, nema sumnje da će racionalne, normalno inteligentne osobe biti svjesne toga. Ali, nivo te prinude ne smije biti tako velik da proizvede pristanak isključivo na osnovu sile. Razlog je: ako bi prihvatanje došlo samo kroz situaciju dominacije tu ne bi bilo stabilnog dugoročnog poretka. Svaka buduća promjena odnosa snaga dovela bi do povlačenja pristanka i suspendovanja poretka, ili u najboljem slučaju intencije ka suspendovanju. To je smisao klasične formule da pravni sistem ne može biti samo prinudan već mora imati i legitimitet. Zato je zahtjev za jednakosti tako intuitivno jak za društveni ugovor (Rawls, 1999: 63–64). Kada mi, sli-

jedeći Džona Loka tvrdimo da su sve osobe u prirodnom stanju jednake i slobodne, ili, slijedeći Rolsa, da bazična prava imaju „leksički prioritet” u originalnom položaju, mi mislimo, ne samo da su oni jednaki po prirodi već da su jednaki i kao budući politički subjekti/građani. Čak i u situaciji ekstremnog disbalansa snaga, nema mogućnosti jačeg da prinudi slabijeg na pravila koja bi bila favorizujuća za jačeg u *isuviše velikom nivou*. Ako odluči da uradi tako nešto, onda nije kreirao političku zajednicu, već gospodar-rob odnos, i stavio sebe u situaciju stalnog straha i profilaktike protiv revolucije i pobune. Ako želi da kreira političku zajednicu i državu u pravom smislu riječi, ustavni poredak mora biti u nekom smislu volontaristički prihvaćen od ostalih. Naravno, jači ima bolje karte na ustavotvornoj skupštini, ali čak i sa četiri asa u ruci, on mora ubijediti ostale da prihvate pravila igre. Zato što slijedi novo dijeljenje, i kečevi mogu da promijene stranu.

REFERENCE:

Anderson, S. (2010). The Enforcement Approach to Coercion. *Journal of Ethics and Social Philosophy*, 5: 1–31.

Bellamy, R. (2007). *Political constitutionalism: a republican defence of the constitutionality of democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Beran, H. (1987). *The Consent Theory of Political Obligation*. London: Croom Helm.

Berman, M. (2002). The Normative Functions of Coercion Claims. *Legal Theory*, 8(8): 45–89.

Buchanan, J. (1975). *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan*. Chicago:

University of Chicago.

Edmundson, W. (1998). *Three Anarchical Fallacies – An Essay on Political Authority*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gilbert, M. (2006). *A Theory of Political Obligation*. New York: Oxford University Press.

Gilbert, M. (1993). Agreements, Coercion, and Obligation. *Ethics*, 103(4): 679–706.

Hart, H. L. A. (1994). *The Concept of Law*. Oxford: Clarendon Press.

Hayek, F. A. (2013). *Law, Legislation and Liberty*. London: Routledge.

Hobbes, T. (1998). *Leviathan*. New York: Oxford University Press.

Kant, I. (1996). *The Metaphysics of Morals*. Cambridge: Cambridge University Press.

Klosko, G. (2005). *Political Obligations*. New York: Oxford University Press.

Lamond, G. (2000). The Coerciveness of Law. *Oxford Journal of Legal Studies*, 20: 39–62.

Locke, J. (1980). *Second Treatise of Government*. Indianapolis: Hackett Publishing Company.

Nagel, T. (1987). Moral Conflict and Political Legitimacy. *Philosophy and Political Affairs*, 16(3):215–240.

Nozick, R. (1974). *Anarchy, State and Utopia*. Oxford: Blackwell Publishers.

Nozick, R. (1969). Coercion. u. Morgenbe-

- sser S, Suppes P., White M. (ur), *Philosophy, Science, and Method: Essays in Honor of Ernest Nagel* (str.440-472). New York: St. Martin's Press.
- Pettit, P. (1997). *Republicanism – A Theory of Freedom and Government*. Oxford: Clarendon Press.
- Pettit, P. (2012). *On the People's Terms – A Republican Theory and Model of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rawls, J. (1999). *Theory of Justice*. Harvard: Harvard University Press.
- Rawls, J. (2001). *Justice as Fairness – A Restatement*. Harvard: Harvard University Press.
- Riley, P. (1982). *Will and Political Legitimacy – A Critical Exposition of Social Contract Theory in Hobbes, Locke, Rousseau, Kant and Hegel*. Harvard: Harvard University Press.
- Rothbard, M. (2002). *For a New Liberty*. London: Macmillan.
- Rousseau, J. J. (2002). *The Social Contract and The First and Second Discourses*. New Haven: Yale University Press.
- Simmons, A. J. (2001). *Justification and legitimacy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skyrms, B. (1996). *Evolution of the Social Contract*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Savanović, A. (2019). *Teorija Republike*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka.
- Timmerman, P. (2014). *Moral Contract Theory and Social Cognition*. New York: Springer International Publishing.
- Weale, A. (2013). *Democratic Justice & the Social Contract*. Oxford: Oxford University Press.
- Wolf, R. P. (1998). *In Defence of Anarchism*. Berkeley: University of California Press.

PARADOX OF THE COERCIVE CONSENT WITHIN THE THEORY OF THE SOCIAL CONTRACT

Keywords:

social contract; coercion; consent.

Author:

Dr. Aleksandar Savanović is an Associate professor of the Political theory at the University of Banja Luka.

Correspondence:

aleksandar.savanovic@fpn.unibl.org

Field:

Political theory

Summary

In this paper we will analyse some preconditions that must be met by a social contract that pleads to be valid one. When do we accept a contract as a valid agreement? There are some important classic issues, many of them are still open for discussion. With regard to this, we focus on the on the following question: Is a contract the result of free will? What is (if any) the meaning of the phrase 'coercive agreement' or 'coercive consent'? There are two extreme positions: acceptance of coercive agreement without any preconditions or rejection of coercive agreement by some deontological presumption or structural/ logical contradiction claim.

DOI:

10.5937/politeia0-21889

Paper received on:

06.05.2019.

Paper accepted for publishing on:

15.06.2019.